

Testarea opțiunilor de politici pentru combaterea evaziunii fiscale folosind perspective comportamentale

Rezultate comparative ale experimentelor comportamentale efectuate în Moldova și în Franța

Autori:

Adrian Lupușor
Rustam Romaniuc
Vadim Gumene

18 februarie 2020

Cuprins

Sumar executiv	4
Definirea problemei: Evaziunea fiscală în Republica Moldova	6
Care este originea evaziunii fiscale din Republica Moldova?	6
Experimente economice: Detalii metodologice	9
Jocul de referință al evaziunii fiscale	9
Semnale de jos: denunțarea și informarea socială	11
Un test al efectului descurajator al modificării probabilității de detectare versus severitatea sancțiunii	12
Implementarea jocurilor experimentale de evaziune fiscală în Moldova și în Franța	13
Constatări	14
Nivelul moralului fiscal în Moldova în raport cu Franța	14
Impactul diseminării informațiilor sociale despre evaziune fiscală și conformare fiscală	16
Impactul denunțării asupra conformării fiscale	17
Sancțiuni mai severe sau o probabilitate de detectare mai mare: ce este mai eficient în combaterea evaziunii fiscale?	18
Concluzii și recomandări esențiale	20

Lista figurilor:

Figura 1. Ponderea economiei subterane în PIB și componentele economiei subterane (% din PIB).....	6
Figura 2. Ponderea impozitelor în profitul total	7
Figura 3. Numărul plăților fiscale pe an și timpul necesar pentru efectuarea plăților fiscale, ore/an	8
Figura 5. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Franța.....	15
Figura 6. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Moldova	15
Figura 7. Numărul mediu de denunțări pe axa verticală. Numărul de runde pe axa orizontală. Linia portocalie corespunde observațiilor din Moldova, iar linia maro corespunde observațiilor din sesiunile desfășurate în Franța. ..	18
Figura 8. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Moldova. Datele provin din tratamentele „Referință”, „Detectare” și „Sancțiune”	18
Figura 9. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Franța. Datele provin din tratamentele „Referință”, „Detectare” și „Sancțiune”	19

Lista tabelelor:

Tabelul 1. Rezumatul proiectării experimentale.....	13
Tabelul 2. Efecte aleatorii – model Tobit. Variabila dependentă este rata declarării veniturii. Tratamentul de control este „Referință”. Datele provin exclusiv din sesiunile experimentale desfășurate în Moldova	16
Tabelul 3. Comparații non-parametrice (testul sumei de ranguri Mann-Whitney) între tratamente în fiecare țară	19

Sumar executiv

Evaziunea fiscală în Republica Moldova

Evaziunea fiscală din Republica Moldova a ajuns la punctul în care are un impact negativ foarte puternic asupra veniturilor fiscale, dar mai ales asupra creșterii economice. Moldova a ajuns, astfel, printre țările cu cel mai înalt nivel al economiei subterane din regiune. În ultimii ani, economia subterană din Moldova s-a dezvoltat și s-a extins constant, afectând tot mai mult dezvoltarea economiei țării. Efectele imediate ale evaziunii fiscale sunt venituri neîncasate la bugetul de stat (discrepanță fiscală). Amploarea acestui fenomen se datorează în principal disfuncțiilor instituționale, caracterizate, în special, prin abilități administrative limitate de a coordona și gestiona sistemul economic și relațiile care îl caracterizează. Suplimentar, evaziunea fiscală este explicată de percepția unei presiuni fiscale înalte, complexitatea și instabilitatea reglementărilor fiscale, ineficiența administrației fiscale, hazardul moral în contextul multiplelor facilități fiscale și contagiunea (când unele persoane observă comportamentul altor persoane și încearcă să îl reproducă pentru câștiguri financiare). Până în prezent, politicile de combatere a evaziunii fiscale nu au luat în considerație în măsura necesară factorii comportamentali care explică problema respectivă. Acest studiu prezintă o perspectivă nouă asupra fenomenului evaziunii fiscale prin prezentarea unui cadru analitic care explică problema respectivă din perspectiva comportamentală și vine cu o serie de recomandări de politici în acest sens.

Moralitatea fiscală în Republica Moldova: Câteva rezultate surprinzătoare

Moralitatea fiscală este definită ca obligația morală de a plăti impozite în absența unor stimulente economice. În orice țară, conformarea fiscală rezultă atât din conformarea voluntară, cât și din aplicarea legii. Folosind experimente economice efectuate în condiții de laborator controlate, izolăm efectul moralității fiscale de efectul stimulentei economice. Mai mult, comparând ratele evaziunii fiscale folosind experimente economice efectuate în Moldova și în Franța, studiem dacă importanța relativă a economiei subterane în Moldova, în comparație cu țările occidentale, este rezultatul unei moralități fiscale mai scăzute sau se datorează unor alți factori. Rezultatele experimentelor de laborator efectuate cu peste 400 de participanți indică faptul că moralitatea fiscală este mai ridicată în Moldova decât în Franța, dacă nu luăm în considerație calitatea instituțiilor. Mai exact, presupunând că cetățenii din ambele țări se confruntă cu instituții adecvate, constatăm că respectarea voluntară a legislației fiscale este mai ridicată în Moldova. Prin urmare, folosind o nouă metodă de inferență cauzală, care ne permite să măsurăm moralitatea fiscală, constatăm că prevalența economiei subterane se datorează cel mai probabil instituțiilor necorespunzătoare decât motivațiilor intrinseci reduse de a respecta legislația fiscală în Moldova.

Rolul esențial al informațiilor sociale

Moralitatea fiscală nu este o trăsătură comportamentală stabilă. De fapt, aceasta este afectată de o serie de factori, cum ar fi convingerile despre ceea ce aprobă (sunt de acord) majoritatea sau despre conformarea fiscală a majorității populației în comunitate. Autoritățile fiscale pot influența convingerile cetățenilor și astfel le pot modifica decizia de a declara veniturile impozabile. Experimentele efectuate în Moldova și în Franța arată clar impactul informațiilor sociale asupra ratelor de conformare fiscală. În studiul nostru, persoanele implicate adoptă comportamente pozitive (conformare fiscală) și negative (lipsă de onestitate). Datele arată că adoptarea comportamentelor negative are un impact mai mare decât adoptarea comportamentelor pozitive. Dacă populația manifestă lipsă de onestitate, aceasta acționează ca un efect moral de autorizare, determinând oamenii să apeleze mai mult la evaziunea fiscală. Astfel, oamenii deduc măsura în care evaziunea fiscală este reprobabilă moral din comportamentul celorlalți. Aceste rezultate sugerează că autoritățile fiscale ar trebui să implice mai mult cetățenii, prin intermediul campaniilor de informare publică, furnizând cu atenție informații pozitive (de exemplu, evidențind numărul celor care se conformează fiscal într-

o comunitate, sau prin orice alte informații pozitive care ar putea determina cetățenii să își actualizeze convingerile despre prevalența evaziunii fiscale în comunitatea lor). Această politică poate fi completată prin implementarea denunțării. Dacă într-o comunitate ajung informații negative și membrii acesteia îi pot indica autorităților fiscale pe cei care nu își raportează toate veniturile, experimentele noastre sugerează că s-ar putea reduce drastic frecvența evaziunii fiscale.

Efectele detectării și sancționării

Modelele economice de evaziune fiscală prevăd o evaziune fiscală mai redusă, cu cote de impozitare mai mici, o probabilitate mai mare a detectării și/sau sancțiuni mai dure. De obicei, se consideră că cotele de impozitare sunt definite în ceea ce se numește *contract social*, care evoluează lent în timp. Adică cotele de impozitare pot fi privite ca date (ca parametru). Singurele variabile aflate sub controlul autorităților publice, pe termen scurt, sunt probabilitatea detectării și severitatea sancțiunii. Conform teoriilor standard ale aplicării legii fiscale, autoritățile fiscale pot economisi resurse la detectare (care este extrem de costisitoare) prin creșterea severității sancțiunii. Cazul extrem este atunci când probabilitatea de detectare este aproape de zero, iar mărimea sancțiunii se apropie de infinit. Experimentele efectuate în Moldova și în Franța testează ipoteza aplicării legii, modificând probabilitatea de detectare și severitatea sancțiunii. Datele indică faptul că politica optimă este atunci când autoritățile publice pun în aplicare o combinație echilibrată dintre probabilitatea detectării și mărimea sancțiunii. Prin urmare, cele două sunt mai degrabă completări decât înlocuitori. Cu alte cuvinte, nici majorarea penalităților și nici a numărului de controale fiscale nu va avea efecte benefice asupra promovării conformării fiscale, fiind necesară mai curând fortificarea instituțiilor și eficientizarea administrării fiscale.

În concluzie, cum combatem evaziunea fiscală în mod sustenabil?

Rezultatele experimentelor economice sugerează să statul, în loc să majoreze penalitățile sau numărul de controale fiscale, trebuie să se focalizeze pe promovarea informațiilor sociale pozitive despre conformarea fiscală în paralel cu încurajarea instrumentului de avertizori de integritate (eng: whistleblowing – raportarea voluntară de către cetățeni privind evaziunea fiscală observată sau suspectată în comunitate sau țară). În particular, este necesară demararea unei campanii de informare bine ținute care să informeze populația despre progresele privind conformarea fiscală la nivel de comunitate și țară în general. În paralel, probabilitatea de detectare a evaziunii fiscale trebuie să crească în mod endogen, prin încurajarea raportărilor voluntare din partea avertizorilor de integritate (eng: whistleblowing) către autoritățile fiscale, și nicidecum în mod exogen (prin creșterea numărului de controale din partea autorității fiscale). Conform experimentelor economice, anume această combinație dintre promovarea informației sociale pozitive și creșterea numărului de controale fiscale în rezultatul raportărilor din partea cetățenilor (mecanismul de whistleblowing) este cea mai eficientă soluție în vederea inducerii unui comportament de complianță fiscală pe termen lung și în mod durabil.

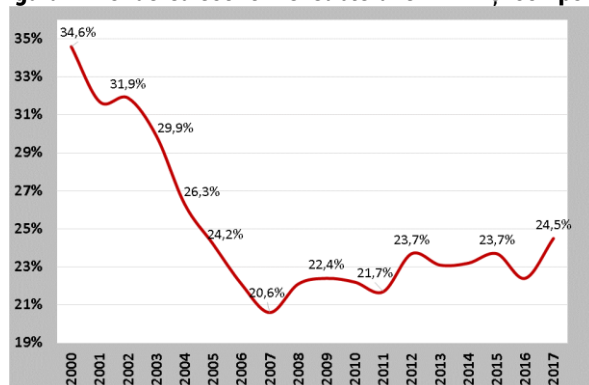
Definirea problemei: Evaziunea fiscală în Republica Moldova

Evaziunea fiscală din Republica Moldova a ajuns la punctul în care are un impact negativ foarte puternic asupra veniturilor fiscale, dar mai ales asupra creșterii economice. Amploarea acestui fenomen se datorează în principal disfuncțiilor instituționale, caracterizate, în special, prin abilități administrative limitate de a coordona și gestiona sistemul economic și relațiile care îl caracterizează. Moldova a ajuns, astfel, printre țările cu cel mai înalt nivel al economiei subterane din regiune. În aceste condiții, analiza și înțelegerea fenomenului dat devin și mai relevante. Astfel, prin examinarea factorilor economici și non-economici multilaterali care determină un astfel de comportament s-ar putea facilita formularea unor politici eficace și eficiente în sectoarele respective.

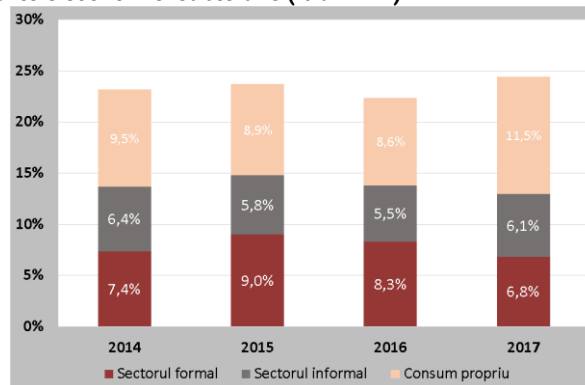
Care este originea evaziunii fiscale din Republica Moldova?

În ultimii ani, economia subterană din Moldova s-a dezvoltat și s-a extins constant, afectând tot mai mult dezvoltarea economiei țării. Astfel, lipsa de transparență și slăbiciunile instituționale au dus la o evaziune fiscală în creștere de la an la an. De asemenea, fenomenul corupției a contribuit la intensificarea acestui proces, iar una dintre cauzele de bază poate fi opinia societății și cultura creată în jurul acesteia. Conform datelor oficiale, ponderea economiei subterane a crescut de la 20,6% din PIB în 2007 la 24,5% din PIB în 2017 (Figura 1). De menționat este faptul că economia subterană cuprinde sectorul informal, producția ascunsă din sectorul formal, producția ilegală, dar și producția gospodăriilor. Dintre acestea, o contribuție considerabilă la extinderea proceselor neobservate a avut-o sectorul ascuns (cu referire la evaziunea fiscală), care cuprinde toate activitățile de producție legale, care sunt subestimate sau ascunse în mod intenționat de către agenții economici sau neînregistrate de către autoritățile publice relevante. Cu alte cuvinte, evaziunea fiscală, adică neplata impozitelor, contribuțiilor la fondurile de asigurări sociale de stat, asigurărilor medicale obligatorii, se situează în jur de 7-9% din PIB, conform estimărilor cele mai prudente (Figura 1).

Figura 1. Ponderea economiei subterane în PIB și componentele economiei subterane (% din PIB)

Sursa: BNS

Sursa: BNS

Efectele imediate ale evaziunii fiscale sunt venituri neîncasate la bugetul de stat (discrepanță fiscală). În ultimii ani, discrepanța fiscală totală¹ (diferența dintre veniturile de facto și cele potențiale) este estimată la aproximativ 7% din PIB. Astfel, din cauza existenței unei economii neobservate extinse, bugetul public anual nu încasează venituri în mărime de cel puțin 9-10 miliarde de lei. Suma veniturilor fiscale potențiale este însă mai mare, deoarece nu s-au luat în calcul pierderile din producția ilegală în economia națională. Cu toate acestea, este evidențiată creșterea rapidă a producției ascunse din sectorul formal (adică evaziunea fiscală), începând cu 2009, ca pondere și amploare în veniturile

¹ Estimarea făcută în baza metodologiei din A. Cobham "Tax evasion, tax avoidance, and development finance", Queen Elisabeth House Working Paper, No. 129, 2005.

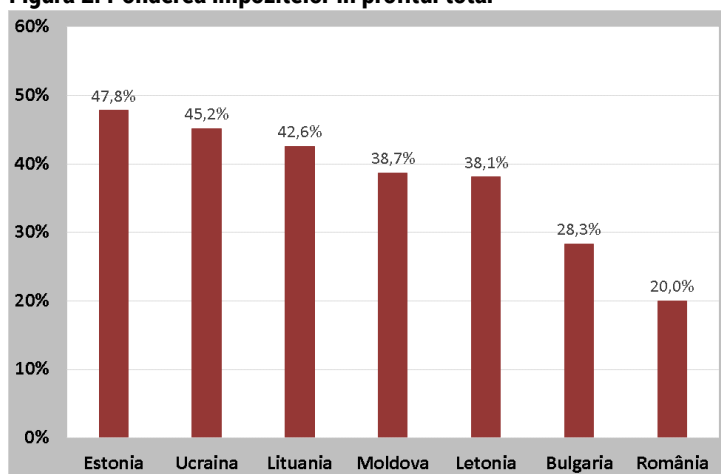
totale ratate către buget. Până în anul 2009 doar circa 20% din veniturile totale ratate către buget puteau fi atribuite evaziunii fiscale, dar apoi ele au crescut până la 37-38% sau aproximativ 3,5 miliarde lei în prezent².

Pentru a înțelege fenomenul evaziunii fiscale, este important să se stabilească principalele cauze care pot duce la acest tip de comportament în Moldova:

a) Percepția unei presiuni fiscale înalte

Atunci când presiunea fiscală medie este relativ ridicată, contribuabilul poate alege să se sustragă acestei impozitări fie integral (intrând complet în economia subterană), fie parțial, practicând evaziunea fiscală, deși activitatea sa rămâne în economia oficială. Este destul de dificil să se stabilească un anumit prag cantitativ la care contribuabilul decide să evite impozitele. Acest prag depinde atât de sectorul de activitate, cât și de aspecte psihologice sau culturale care sunt greu de cuantificat. Trebuie menționat că în Moldova presiunea fiscală este percepută ca fiind mare. Totuși, în comparație cu alte țări de referință, presiunea fiscală pare a fi moderată: conform clasamentului „Doing Business 2020”, ponderea impozitelor totale în profit este de aproximativ 38,7%, în timp ce în România aceasta constituie doar 20,0%, iar în Ucraina – 45,2% (Figura 2). Percepția negativă în Moldova cu privire la presiunea fiscală ar putea fi explicată, pe de o parte, prin condițiile financiare precare și instabile ale multor agenți economici și, pe de altă parte, prin lipsa de încredere în instituțiile publice și percepția negativă privind rentabilitatea plății impozitelor (de exemplu, calitatea slabă a bunurilor și serviciilor publice). Mai mult, aceștia sunt factorii determinanți, care alimentează motivațiile agenților economici de a evita plata impozitelor și de a recurge la căi informale.

Figura 2. Ponderea impozitelor în profitul total

Sursa: Doing Business 2020

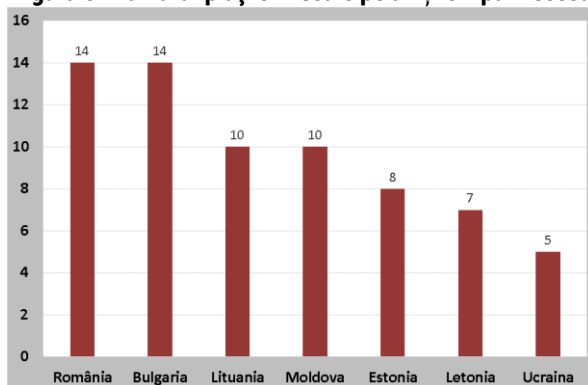
b) Complexitatea și instabilitatea reglementărilor fiscale

Complexitatea și, în special, instabilitatea reglementărilor fiscale complică evidența contabilă și provoacă erori atunci când agenții economici își calculează impozitele și taxele care urmează să fie plătite. Conform clasamentului „Doing Business 2020”, societățile comerciale moldovenești trebuie să achite un număr de 10 plăți pe parcursul unui an, o cifră moderată în comparație cu alte țări de referință (Figura 3). Pe de altă parte, timpul necesar pentru plata impozitelor este destul de lung în profilul regional – 183 ore/an. Aceasta confirmă carențele privind administrarea fiscală și expune agenții economici la riscurile de corupție. În general, se consideră că pentru mediul de afaceri administrarea impozitelor pare a fi mult mai deficitară în comparație cu povara fiscală. Astfel,

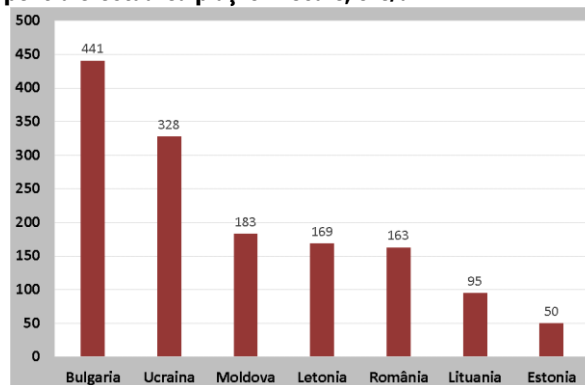
² Iurie Morcotilo (2018). Comentariul analitic „Economia neobservată și corupția: legături și consecințe”.

În timp ce agenții economici sunt obligați să efectueze mai multe plăți fiscale, reglementările fiscale ambigue expun antreprenorii la riscul corupției. Așa se explică costurile ridicate ale activităților formale, care reprezintă pentru agenții economici un stimulent puternic în plus pentru a recurge la activități informale.

Figura 3. Numărul plăților fiscale pe an și timpul necesar pentru efectuarea plăților fiscale, ore/an

Sursa: Doing Business 2020

Sursa: Doing Business 2020

c) Ineficiența administrației fiscale

Contribuabilul poate practica evaziunea fiscală dacă sancțiunile sunt mici sau dacă probabilitatea de a fi identificat și sancționat este redusă. Acest comportament poate apărea indiferent de cota de impozitare (indiferent de presiunea fiscală în general), deoarece evaziunea fiscală poate apărea chiar dacă presiunea fiscală scade. Slăbiciunea administrației fiscale poate fi efectul, pe de o parte, al corupției și, pe de altă parte, al incapacității sale logistice sau profesionale (incompetenței).

d) Hazardul moral (facilități fiscale)

Hazardul moral apare în situația existenței sau promisiunii unor facilități fiscale. Facilitățile fiscale au ca efect reducerea fiscalității, fie prin derogări sau anulări de datorii bugetare, fie prin acordarea altor forme de sprijin fiscal. Contribuabilii care primesc astfel de facilități continuă să se comporte cu speranța că vor primi noi facilități, generând astfel un comportament menit să evite povara fiscală și să comită evaziune fiscală. Este cazul amnistiei fiscale din 2007 și amnistiei de capital din 2018.

e) Contagiunea (imitația)

Contagiunea apare atunci când unele persoane observă comportamentul altor persoane și încearcă să îl reproducă pentru câștiguri financiare. Astfel, dacă unele societăți comerciale/persoane fizice practică evaziunea fiscală fără a fi sancționate în mod corespunzător, alte societăți comerciale/persoane fizice vor avea tendința să facă la fel. În acest fel, evaziunea fiscală generează mai multă evaziune fiscală. Forța contagiunii în generarea sau extinderea fenomenului de evaziune este deosebit de solidă, depinzând în special de factori culturali și instituționali.

Cele cinci cauze fundamentale care generează evaziune fiscală în Moldova sunt direct proporționale cu gradul de evaziune fiscală: cu cât ele se extind, cu atât evaziunea fiscală crește. În același timp, între aceste cauze există anumite relații: a) cu cât administrația fiscală este mai slabă, cu atât contagiunea este mai mare, b) creșterea presiunii fiscale poate duce la necesitatea unor noi facilități fiscale, ceea ce crește hazardul moral, c) slăbiciunea în creștere a administrației fiscale poate duce la creșterea presiunii fiscale, pentru a contracara scăderea veniturilor bugetare.

Experimente economice: Detalii metodologice

În orice țară, conformarea fiscală rezultă atât din conformarea voluntară, cât și din aplicarea legii. Ar fi simplist să credem că contribuabilii respectă legislația fiscală doar pentru că ei cred că așa este corect să procedeze. În majoritatea cazurilor există un element de constrângere. Un val recent de studii empirice a contribuit la elucidarea factorilor comportamentali care determină conformarea fiscală și a măsurilor pe care le pot lua administratorii fiscali pentru a o îmbunătăți. În acest val recent, experimentele de laborator sunt privite ca o metodă utilă de inferență cauzală. De fapt, experimentele economice efectuate în condițiile controlate ale laboratorului au fost utilizate pe larg în ultimii 15 ani pentru a izola efectul moralității fiscale (adică conformarea voluntară cu legislația fiscală) de alți factori, cum ar fi modificările în probabilitatea obiectivă sau subiectivă a detectării evaziunii fiscale, introducerea de politici care modifică severitatea sancțiunilor fiscale, modificările cotelor de impozitare în veniturile gospodăriilor sau orice alt eveniment care ar putea afecta costurile și beneficiile monetare ale conformării fiscale. Diferența majoră dintre experimentele economice și sondaje este că prin sondaje este dificil să obținem răspunsuri oneste despre un comportament lipsit de onestitate (din acest motiv, sondajele se concentrează mai degrabă asupra atitudinilor decât asupra comportamentului). Experimentele privind evaziunea fiscală abordează acest dezavantaj, analizând mai degrabă comportamentul real al contribuabililor decât percepțiile. Experimentele privind evaziunea fiscală descrie mai jos vizează compararea moralității fiscale din Moldova și din Franța și compară efectele diferitelor mecanisme comportamentale (denunțarea, informarea socială, schimbarea probabilității de detectare în raport cu severitatea sancțiunii) asupra ratelor de conformare fiscală în ambele țări. Experimentele constau din cinci tratamente experimentale. Fiecare tratament experimental implementează un mediu specific (un set de parametri) în cadrul căruia participanții trebuie să ia o serie de decizii. Fiecare persoană din experimentele efectuate pentru acest proiect a participat la un singur tratament experimental.

Jocul de referință al evaziunii fiscale

Participanții la tratamentul de control (de referință) au jucat 15 runde ale jocului fiscal. În fiecare rundă, participanții au primit un venit real din partea experimentatorului. Venitul primit de fiecare participant a variat în fiecare rundă, între 20 și 100 de unități monetare experimentale (ECU), și a fost extras aleatoriu de către computer dintr-o distribuție uniformă. În fiecare rundă, participanților li s-a cerut să își declare veniturile totale autorității centrale din experiment și să plătească un impozit de 40% din venitul declarat. Cota de impozitare a fost aceeași pentru toate veniturile declarate și pentru fiecare participant. Alegerea cotei de impozitare a fost motivată de obiectivul principal al acestui studiu, și anume identificarea nivelului moralității fiscale din Moldova comparativ cu o țară occidentală, adică Franța, cu diferite mecanisme de sancționare. O cotă de impozitare mai mică ar fi complicat interpretarea rezultatelor, deoarece ar fi fost greu de spus dacă conformarea observată se datorează moralității fiscale – angajamentul moral de a plăti impozite – sau este rezultatul unor stimulente reduse de a apela la evaziune fiscală din cauza impozitelor mici. Studii experimentale anterioare au arătat că la o cotă de impozitare de 40%, evaziunea fiscală este prezentă, deși o pondere importantă a persoanelor aleg în mod voluntar să nu recurgă la subraportarea veniturilor (Masclat și colab., 20193).

Deciziile de a apela la evaziune fiscală sunt luate într-o situație diadică în care un cetățean interacționează cu autoritatea publică. Pentru a imita în laborator autoritățile guvernamentale, le-am explicat participanților că trebuie să își declare veniturile la autoritatea centrală din acest experiment. Deși participanții nu aveau informații suplimentare despre identitatea autorității, studiile experimentale anterioare sugerează că, în acest tip de mediu, participanții

³ Masclat, D., Montmarquette, C. & Viennot-Briot, N. (2019). Can whistleblower programs reduce tax evasion? [Pot programele de denunțare să reducă evaziunea fiscală?] Dovezi experimentale. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 83, 1-15.

consideră experimentatorul ca fiind persoana cu autoritate din experiment. Deoarece legitimitatea autorității centrale s-a dovedit a juca un rol important în jocurile experimentale care studiază comportamentul prosocial (Baldassari și Grossman, 20114), am dorit să minimizăm posibilitatea ca autoritatea centrală din experimentul nostru să fie considerată nelegitimă. Motivele acestei alegeri sunt două. În primul rând, legitimitatea/nelegitimitatea autorităților centrale nu este subiectul acestui studiu. Astfel, am dorit să menținem constant acest parametru (adică legitimitatea autorităților centrale) în toate tratamentele noastre. În al doilea rând, deoarece acesta este un experiment intercultural (în Moldova și în Franța), trebuia să ne asigurăm că participanții din ambele țări au o reprezentare similară a autorității în experiment. Astfel, în timp ce unele studii experimentale recente au folosit ca autoritate un participant selectat aleatoriu, noi am ales să folosim experimentatorul ca singura autoritate centrală, deoarece acesta este privit, cel mai probabil, ca autoritate legitimă (Milgram, 19635; Karakostas și Zizzo, 20156).

Participanții au fost informați că sunt singurii care au informații complete despre veniturile obținute. Deci autoritatea centrală (adică experimentatorul) nu are informații despre veniturile individuale. Totuși, autoritatea centrală din experiment poate verifica veniturile pentru a afla dacă participanții au declarat toate veniturile. În tratamentul de control, probabilitatea ca fiecare participant să fie auditat a fost de 20%. Astfel, la fiecare rundă fiecare participant avea o probabilitate de 20% ca declarația sa de venit să fie auditată. Studiile empirice au arătat că probabilitatea auditului pentru venitul auto-raportat este foarte mică (studiile din SUA au constatat că este sub 5%), ceea ce explică ratele ridicate ale evaziunii pentru acest tip de venituri (Andreoni și colab., 19987; Kleven și colab., 20118). Într-adevăr, autoritățile fiscale au resurse limitate și pot audita doar un număr mic de declarații individuale. Mai mult, în țările în curs de dezvoltare este important de reținut că poate exista un decalaj între probabilitatea auditării de jure (adică cifrele oficiale) și probabilitatea de facto de a fi monitorizat și sancționat pentru un comportament deviant (adică probabilitatea reală ca cineva care a raportat venituri diminuate să fie sancționat). Existența unor organe corupte de aplicare a legii poate fi un motiv pentru acest decalaj al impozitării. În contextul acestui experiment a fost importantă implementarea în scenariul de referință a unei cote de impozitare care nu era prea scăzută, pentru a putea reduce și mai mult această probabilitate și a identifica impactul causal al variației probabilității de auditare asupra ratelor evaziunii fiscale. Într-adevăr, în celelalte tratamente prezentate mai jos, probabilitatea de detectare este fie modificată endogen (participanții pot crește această probabilitate raportându-i pe alții autorității centrale), fie modificată exogen (experimentatorul anunță o probabilitate de auditare mai mare/mică, în funcție de tratamentul experimental).

În experimentul de referință, dacă este detectat un venit neraportat, participantul este taxat de 1,5 ori mai mult decât cota de impozitare standard pentru venitul sustras impunerii în runda care este auditată. Adică, în caz de detectare a evaziunii fiscale, participantul plătește impozitele cuvenite și o penalitate în cuantum de 50% din ceea ce ar fi plătit dacă s-ar fi conformat pe deplin. Sancțiunea a fost aleasă astfel încât să nu fie descurajantă, adică o sancțiune care nu ar trebui să schimbe strategia dominantă a participanților. Cu alte cuvinte, dacă participanții la acest experiment nu resimt nici o obligație morală de a plăti impozite, atunci ar trebui să declare venituri zero în fiecare rundă, pentru a-și maximiza câștigurile bănești (estimările empirice anterioare sugerează că persoanele interesate de sine nu ar trebui să declare venituri obținute pe cont propriu, vezi Andreoni și colab., 1998). Severitatea sancțiunii, alături de probabilitatea de auditare, nu oferă stimulente suficient de puternice pentru ca participanții să declare un venit diferit

⁴ Baldassari, D. și Grossman, G. (2011). Centralized punishment and legitimate authority promote cooperation in humans [Sancțiunea centralizată și autoritatea legitimă promovează cooperarea între oameni]. *PNAS*, 108(27), 11023-11027.

⁵ Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience [Studiu comportamental privind supunerea]. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371-378.

⁶ Karakostas, A. și Zizzo, D.-J. (2016). Compliance and the power of authority [Conformarea și forța autorității]. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 124, 67-80.

⁷ Andreoni, J., Erard, B. și Feinstein, J. (1998). Tax compliance [Conformarea fiscală]. *Journal of Economic Literature*, XXXVI, 818-860.

⁸ Kleven, H.-J., Knudsen, M.-B., Kreiner, C.-T., Pedersen, S. și Saez, E. (2011). Unwilling or unable to cheat? Evidence from a tax audit experiment in Denmark [Nu dorim sau nu putem să trișăm? Dovezi dintr-un experiment de audit fiscal din Danemarca]. *Econometrica*, 79(3), 651-692.

de zero (în ipoteza că participanții nu resimt nici o obligație morală de a plăti impozite). În jocul nostru simplu de referință există un singur factor care poate explica de ce participanții ar declara venitul total. Acesta este simțul datoriei, sau ceea ce în literatura de specialitate economică se numește moralul fiscal. Dacă participantul resimte un cost moral asociat cu actul subraportării, atunci el s-ar putea conforma pe deplin, chiar și atunci când sancțiunea materială preconizată este scăzută. Ar trebui să fie clar că, cu stimulente materiale suficient de puternice pentru a achita impozitele, este imposibil să spunem dacă conformarea este rezultatul sancțiunii materiale sau al moralului fiscal. Acesta este motivul pentru care am ales să punem în aplicare o combinație între severitatea sancțiunii și probabilitatea de auditare, care face ca costul material preconizat al evaziunii fiscale să fie suficient de mic. Astfel, în jocul experimental, conformarea fiscală este unicul rezultat al moralului fiscal, mai degrabă decât al stimulentele materiale. Cu toate acestea, este important de menționat că cercetările din economia comportamentală au furnizat dovezi empirice care arată că oamenii percep greșit, în mod sistematic și substanțial, probabilități obiective (Kahneman și Tversky, 1979). Astfel, oamenii reacționează la sancțiuni chiar și atunci când probabilitatea de a fi detectat este aproape de zero. În tratamente experimentale suplimentare izolăm efectul modificării probabilității de auditare asupra ratelor evaziunii fiscale. Mai întâi prezentăm un tratament experimental, în care participanții pot influența probabilitatea de auditare, raportând evaziuni la autoritatea centrală. Apoi vă prezentăm tratamente experimentale, în care probabilitatea de auditare și severitatea sancțiunii sunt manipulate exogen de către experimentator (gândiți-vă la autoritățile fiscale care decid să crească/să scadă probabilitatea de detectare și sancțiunea aplicată în cazul detectării unei raportări eronate a veniturilor).

Semnale de jos: denunțarea și informarea socială

Primul mecanism pe care îl investigăm este introducerea denunțării – raportarea voluntară a evaziunii fiscale către autoritatea centrală. În tratamentul cu denunțare sunt adăugați doi pași noi comparativ cu starea de control (de referință). În primul rând, după fiecare rundă, fiecare participant este informat despre procentul venitului declarat de către alți trei participanți din sală (care joacă același joc de impozitare). Mai precis, fiecare participant observă declarațiile de venit ale aceluiași alți trei participanți după fiecare din cele 15 runde ale jocului. La fel se întâmplă cu un grup de vecini în care fiecare are informații despre declarația de venit a altuia. Al doilea pas suplimentar comparativ cu tratamentul de control este acela că, după ce a observat ratele de venit declarat ale celorlalți, fiecare participant poate raporta în mod anonim autorității centrale orice evaziune fiscală observată. În acest tratament, raportarea de către semenii a evaziunii fiscale (adică denunțarea) este costisitoare: fiecare raport îl costă pe participantul care raportează 2 ECU. Raportarea de către semenii este într-adevăr costisitoare, așa cum se întâmplă în viața reală, când trebuie să colectăm informații relevante pentru a denunța pe cineva care comite un act de evaziune fiscală.

Evaziuniștii care sunt raportați autorității centrale sunt auditați automat și sunt supuși aceleiași sancțiuni ca în tratamentul de control. Astfel, în acest tratament probabilitatea de auditare poate fi afectată endogen de către participanții înșiși. Raportarea de către semenii se folosește ca instrument pentru a reduce evaziunea fiscală în numeroase țări. Printre exemple se numără programul de denunțare al Serviciului Național pentru Venituri al SUA, lansat în 2006, programul „evasori” din Italia și o inițiativă similară implementată în Grecia după criza financiară din 2008. Ideea care stă la baza acestor programe este aceea că cetățenii sunt mai bine informați decât autoritățile fiscale cu privire la cazurile de evaziune fiscală și sunt dispuși să împărtășească organului fiscal informațiile pe care le dețin.

Având în vedere că denunțarea implică observare socială, este important să se separe efectul raportării de către semenii de efectul simplei observări a declarațiilor de venit ale altora. Acesta este motivul pentru care a fost

⁹ Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk [Teoria perspectivei: o analiză a deciziei sub risc]. *Econometrica*, 47(2), 263-292.

implementat un alt tratament fără denunțare, dar cu observare socială – numit în continuare tratament de observare socială. Într-adevăr, autoritățile publice din multe țări occidentale au utilizat informarea socială ca instrument pentru a schimba comportamentul contribuabililor. Într-un studiu experimental recent realizat în Marea Britanie, Hallsworth și alții¹⁰ (2017) au trimis aleatoriu cinci mesaje la 100.000 de contribuabili persoane fizice: trei mesaje de informare socială și două mesaje de bunuri publice. Primele sunt: (i) „Nouă din zece persoane își plătesc impozitul la timp”, (ii) „Nouă din zece persoane din Marea Britanie își plătesc impozitul la timp”, (iii) „Nouă din zece persoane din Marea Britanie își plătește impozitul la timp, în prezent sunteți în minoritatea foarte mică de oameni care nu ne-au plătit încă”. Rezultatele experimentale au arătat că mesajele de informare socială au avut un impact pozitiv și major asupra conformării fiscale. Cel mai eficient mesaj a fost cel care evidenția norma și indica faptul că persoana aparține minorității. Tratamentul nostru de observare socială este similar, prin faptul că participanții își pot compara ratele de declarație cu ratele de declarație ale altor trei participanți. Însă în cazul nostru informațiile sociale pe care le-au obținut participanții nu au fost întotdeauna pozitive. De fapt, participanții au observat întotdeauna evaziune fiscală într-o oarecare măsură. Adică, contrar studiului realizat de Hallsworth și coautori, nu am controlat conținutul informațiilor furnizate participanților noștri. Participanții au observat atât conformarea, cât și evaziunea fiscală, în funcție de deciziile celorlalți trei participanți selectați aleatoriu care erau membri ai grupului.

Un test al efectului descurajator al modificării probabilității de detectare versus severitatea sancțiunii

Așa cum am menționat mai sus, probabilitatea de detectare poate fi afectată de către cetățeni dacă ei raportează evaziuniștii autorităților centrale. Ca alternativă, probabilitatea de detectare poate fi crescută sau diminuată de către autoritățile centrale, dacă sunt alocate resurse suplimentare pentru a descoperi cazuri de raportare eronată a veniturilor. Cu toate acestea, teoria economică sugerează că o alternativă la creșterea probabilității de detectare (care este costisitoare pentru autoritățile centrale) este ca sancțiunea să devină mai severă, probabilitatea de a fi prins rămânând neschimbată – economisind astfel resurse. Un exemplu extrem este atunci când sancțiunea este cât se poate de mare, iar probabilitatea de detectare este aproape de zero. În acest caz, conformarea fiscală ar trebui să fie deplină, dacă oamenii sunt raționali (adică dacă evaluează rațional costurile și beneficiile preconizate).

Pe lângă investigarea efectului de denunțare, al doilea obiectiv al acestui studiu de politici este de a testa ce alternativă de politici funcționează cel mai bine pentru a reduce evaziunea fiscală: creșterea nivelului sancțiunii sau creșterea probabilității de detectare. Rezultatele experimentale vor clarifica unele politici alternative care ar putea fi luate în considerare de către autoritățile fiscale, și anume creșterea probabilității de detectare comparativ cu creșterea severității sancțiunii.

Pentru a compara aceste mecanisme alternative de politici (creșterea probabilității de detectare versus creșterea severității sancțiunii) au fost concepute două tratamente suplimentare. Primul tratament – denumit tratament de detectare – crește probabilitatea de detectare în comparație cu starea de control (de referință), menținând constant costul preconizat al evaziunii fiscale. Adică probabilitatea de detectare crește de la 20% la 40%. În același timp, noua sancțiune pentru evaziune fiscală se reduce de la 50% la 25% din impozitul datorat pe venitul nereportat. Creșterea probabilității de auditare este urmată de o scădere a severității sancțiunii, deoarece dorim să izolăm singurul impact al manipulării probabilității de auditare. În realitate, există cercetări empirice care arată că creșterea atât a

¹⁰ Hallsworth, M., List, J., Metcalfe, R. și Vlaev, I. (2017). The behavioralist as tax collector: Using natural field experiments to increase tax compliance [Comportamentalistul ca perceptor: Utilizarea experimentelor naturale de teren pentru a crește conformarea fiscală]. *Journal of Public Economics*, 148, 14-31.

probabilității de detectare, cât și a severității sancțiunii – ceea ce înseamnă pur și simplu că costul preconizat al adoptării comportamentului vizat a crescut – poate fi considerată de cetățeni ca nedreaptă și poate duce mai degrabă la o creștere, nu la o reducere a comportamentului nedorit (Gneezy și Rustichini, 2000). Autoritățile fiscale ar putea să schimbe cei doi parametri (probabilitatea de detectare și severitatea sancțiunii) astfel încât să reducă evaziunea fiscală, dar fără a da cetățenilor impresia că implementează politici mai coercitive.

În cele din urmă, într-un tratament diferit – denumit tratamentul de sancțiune – există o creștere a severității sancțiunii de la 50% la 100% din venitul nereportat. Dar probabilitatea de detectare scade de la 20% la 10%. Prin acest tratament testăm predicția economică standard că este posibil să economisim resurse pentru auditare crescând semnificativ severitatea sancțiunii în caz de detectare.

Implementarea jocurilor experimentale de evaziune fiscală în Moldova și în Franța

Experimentele au fost efectuate în Franța și în Moldova, în perioada aprilie-septembrie 2019. Sesiunile experimentale din Franța s-au desfășurat la Laboratorul de Economie Experimentală din Montpellier (LEEM). În total, 189 de subiecți au participat la experimentele efectuate la LEEM. Participanții au fost studenți de sex masculin și feminin de la Universitatea din Montpellier. 51% au fost de sex feminin și 49% de sex masculin. Studenții de la Universitatea din Montpellier participă în mod regulat la studii experimentale efectuate de cercetători de la LEEM. Fiecare subiect s-a așezat la un terminal și trebuia să ia decizii pe calculator. Terminalele erau separate prin panouri laterale pentru a asigura anonimatul complet. Plățile au fost efectuate privat, pentru a se asigura că deciziile participanților au fost luate în mod anonim.

Sedințele experimentale din Moldova s-au desfășurat la Academia de Științe Economice (ASEM). Ne-am asigurat că participanții din Moldova au condiții similare cu cele ale experimentelor efectuate în Franța. Astfel, participanții au fost așezați la terminale care erau separate prin panouri laterale. De asemenea, plățile au fost efectuate privat. Cu toate acestea, diferența majoră dintre grupul de subiecți francezi și participanții la experimentele din Moldova este că cei din urmă au participat pentru prima dată la un experiment. Prin urmare, ei nu au avut experiență anterioară în experimente de laborator, ceea ce putea duce la o respectare mai strictă a regulilor jocului decât în Franța. Numărul participanților la experimentele din Moldova (344) este mai mare decât la cele din Franța (189). 55% dintre participanții din Moldova au fost de sex feminin. În sfârșit, este de remarcat rata de conversie din unități monetare experimentale în euro și lei. În Franța, 10 ECU = 3 euro, în timp ce în Moldova 10 ECU = 40 lei. Proiectarea experimentală este rezumată în Tabelul 1 de mai jos.

Tabelul 1. Rezumatul proiectării experimentale

Grup de participanți	Număr de subiecți	Număr de sesiuni	Tratament
Franța	32	2	Starea de control
Franța	36	2	Denunțare
Franța	36	2	Observare socială
Franța	33	2	Detectare
Franța	52	2	Sanctiune
Moldova	48	2	Starea de control
Moldova	64	2	Denunțare
Moldova	92	2	Observare socială
Moldova	68	2	Detectare
Moldova	72	2	Sanctiune

Constatări

Constatările obținute din jocurile de evaziune fiscală efectuate în Moldova și în Franța sunt în număr de patru. În primul rând, datele arată că moralul fiscal este mai mare în Moldova decât în Franța, atunci când nu există informare socială și nu există denunțare. Într-adevăr, ratele de conformare fiscală sunt mai mari în tratamentul „de referință” realizat în Moldova, comparativ cu același tratament implementat în Franța. Trebuie menționat însă că diferențele de comportament dintre cele două țări în acest tratament se pot datora și tendinței participanților moldoveni de a dori să fie pe placul experimentatorului sau, cu alte cuvinte, de a se conforma, având în vedere că experimentatorul a jucat rolul de autoritate centrală în experiment. Cele două efecte sunt greu de separat. Totuși, acest rezultat oferă o perspectivă de politici valoroasă: atunci când autoritatea este percepută drept legitimă, ratele de conformare la participanții din Moldova sunt aproape optime, ceea ce nu este cazul în Franța. Al doilea rezultat este că există efecte de contagiune pozitive și negative din informarea socială, ceea ce înseamnă că rata de declarare a unei persoane este corelată pozitiv cu ratele de declarare ale celorlalți participanți pe care acea persoană îi observă în experiment, iar observarea unei evaziuni fiscale are efecte negative puternice asupra conformării fiscale (exemplul negativ pare a fi mai puternic decât exemplul pozitiv). Al treilea rezultat evident este că denunțarea reduce ratele de evaziune fiscală atât în Moldova, cât și în Franța, comparativ cu un scenariu în care fiecare doar observă decizia altuia. În sfârșit, al patrulea rezultat principal este că o probabilitate de detectare extrem de scăzută (cuplată cu o sancțiune severă) și o probabilitate de detectare foarte mare (cuplată cu o sancțiune blândă) duc la mai multă evaziune fiscală decât o probabilitate de detectare „rezonabilă” cuplată cu o sancțiune moderată.

Nivelul moralului fiscal în Moldova în raport cu Franța

Prima întrebare adresată în această sinteză de politici este dacă moralul fiscal este mai redus în Moldova comparativ cu Franța. După cum se arată în literatura empirică din economie, moralul fiscal și calitatea instituțională sunt cele două elemente majore care afectează economia subterană (Torgler și Schneider, 2009¹¹). Având în vedere că economia subterană ocupă un loc mai central în economia Moldovei decât în cea a Franței, predicția inițială este că moralul fiscal este mai scăzut în Republica Moldova decât în Franța. În acest experiment, putem măsura gradul în care participanții din ambele țări resimt obligația morală de a raporta venituri, controlând orice factor coercitiv. După cum s-a prezentat mai sus, comportamentul de conformare fiscală în starea de control este rezultatul moralului fiscal, deoarece sancțiunea nu este descurajantă. În Figura 4 și Figura 5 se prezintă evoluția procentului venitului declarat în cele 15 runde ale jocului. Linia maro groasă corespunzătoare „Referinței” prezintă ratele conformării fiscale în starea noastră de control. În Figura 4 se raportează evoluția conformării fiscale în Franța, în timp ce rezultatele experimentelor din Moldova sunt expuse în Figura 5. Dintr-o simplă examinare vizuală a Figura 4 și Figura 5 este clar că conformarea fiscală este substanțial mai mare în Moldova decât în Franța atunci când luăm în considerare „Referința”. Adică, fără informații despre ratele de declarare ale altora și fără denunțare, în medie, participanții din Moldova au rate de conformare fiscală mai mari decât participanții din Franța la același tratament. Acest rezultat este constant în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală și confirmat prin analize statistice non-parametrice (aceste teste sunt adecvate cu eșantioane mici). De fapt, prin compararea sumei de ranguri Mann-Whitney între tratamentele „Referință” din Moldova și din Franța rezultă o valoare p de 0,000, respingând ipoteza că cele două eșantioane independente au fost selectate din populații cu aceeași distribuție. Cu alte cuvinte, ratele medii de conformare fiscală din Moldova în condițiile tratamentului de referință sunt mai mari decât ratele medii de conformare fiscală din Franța în același

¹¹ Torgler, B. și Schneider, F. (2009). The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy [Impactul moralului fiscal și al calității instituționale asupra economiei subterane]. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 228-245.

tratament. Este important de menționat că unitatea de analiză în analizele non-parametrice este grupul de 4 indivizi. Prin urmare, nu putem aborda efectul altor factori (precum sexul sau vârsta) în acest tip de analiză.

Figura 4. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Franța

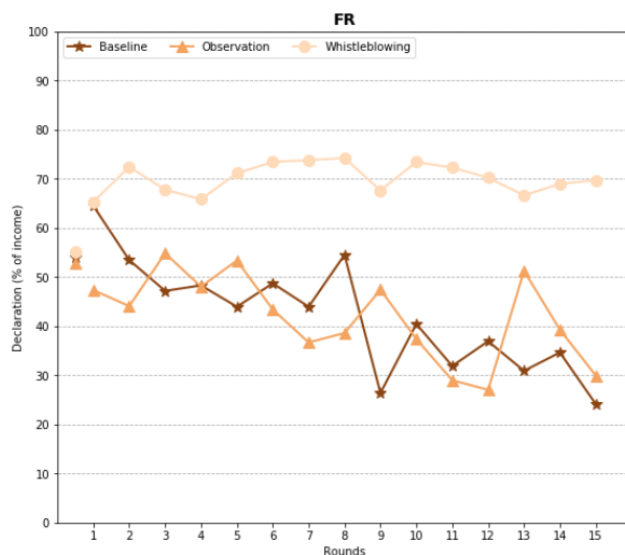
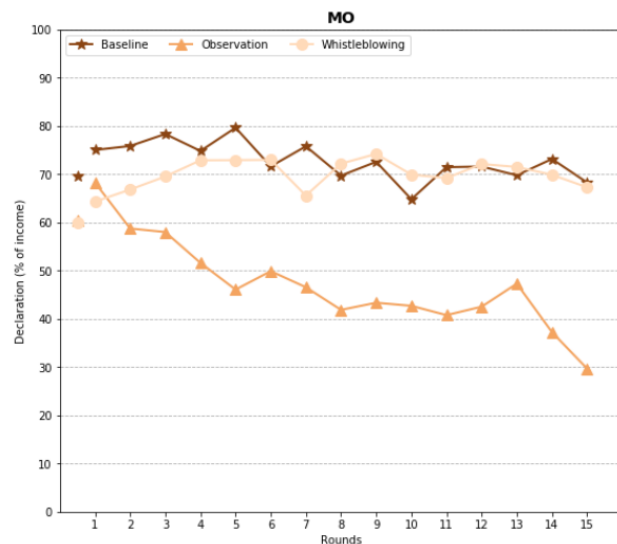

Figura 5. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Moldova

Impactul diseminării informațiilor sociale despre evaziune fiscală și conformare fiscală

În experimente s-a testat modul în care participanții reacționează atunci când se adaugă informații sociale despre ratele de declarare ale altora. Examinând ratele de conformare fiscală din tratamentul „Observare socială”, raportate în Figura 4 și Figura 5, este clar că diseminarea informațiilor sociale despre ratele de declarare ale altora în comunitate nu are nici un impact asupra comportamentului participanților în Franța, afectând însă negativ ratele de conformare fiscală în Moldova. Cu alte cuvinte, în Moldova participanții evită să plătească impozitul pe venit într-o măsură mai mare atunci când sunt informați despre comportamentul altora, în comparație cu situația când aceste informații lipsesc. Acest rezultat implică faptul că, pentru participanții moldoveni, simplul fapt al observării evaziunii fiscale (într-o oarecare măsură) în comunitatea lor îi face să treacă de la conformare fiscală la evaziune fiscală într-o măsură mai mare decât participanții din Franța. Aceste rezultate sunt confirmate de testul non-parametric al sumei de ranguri Mann-Whitney. Atunci când se compară „Referința” cu tratamentul „observare socială” în Franța, valoarea p este egală cu 0,235, ceea ce indică faptul că diferența dintre cele două nu este semnificativă statistic. Însă valoarea p pentru aceeași comparație în Moldova este egală cu 0,000, ceea ce indică faptul că diferența ratelor medii de conformare fiscală este foarte semnificativă. Conformarea fiscală este mai mare în „Referință” decât în tratamentul „observare socială” în Moldova.

Întrebarea pe care o ridică aceste rezultate este dacă efectele de răspândire din informarea socială sunt determinate de comportamentul specific al altora. Cu alte cuvinte, rezultatele pe care le observăm comparând „Referința” cu „Observarea socială” se pot datora observării unui comportament pozitiv sau negativ (conformare fiscală sau evaziune fiscală). Pentru a separa cele două efecte potențiale, folosim un model Tobit, în care variabila dependentă este rata declarării venitului (la nivel individual), și includem o serie de covariabile, cum ar fi venitul brut, faptul dacă persoana a fost auditată în precedenta rundă, declararea medie de grup în runda anterioară (care va indica dacă oamenii reacționează pozitiv sau negativ la o anumită sumă declarată de ceilalți din grupul său) și sexul participantului.

Tabelul 2. Efecte aleatorii – model Tobit. Variabila dependentă este rata declarării venitului. Tratamentul de control este „Referință”. Datele provin exclusiv din sesiunile experimentale desfășurate în Moldova

	Estimări	Eroare standard	Valoarea p
Venit brut	-0,618	0,048	< 0,001
Auditat în t-1	-16,308	1,927	< 0,001
Tratament de observare socială	-32,276	6,432	< 0,001
Rata medie de declarare a grupului în t-1	2,420	0,087	< 0,001
Sex (masculin)	-14,320	5,638	< 0,01
Număr de grupuri	35		

Rezultatele din Tabelul 2 indică clar că rata de declarare a unei anumite persoane este corelată pozitiv cu ratele de declarare ale celorlalți din grup (coeficientul pozitiv pentru „rata medie de declarare a grupului în t-1”). Prin urmare, există efecte pozitive de răspândire. Faptul că ratele de conformare sunt mai scăzute în „Observare socială” comparativ cu „Referință” indică faptul că, în fiecare rundă, persoanele observă o anumită evaziune fiscală și sunt influențate semnificativ (și negativ) de lipsa de onestitate a celorlalți pe care ajung să îi observe. Un alt rezultat interesant care trebuie remarcat din Tabelul 2 este efectul negativ al venitului brut: persoanele mai bogate declară ponderi mai mici ale venitului lor. Un alt rezultat este faptul că sancționarea în runda t îi face pe participanți să declare ponderi mai mici de venit în t+1. Modul de interpretare a acestui rezultat este că un participant care este auditat și sancționat în runda

t se așteaptă la o probabilitate mai mică de a fi auditat în $t+1$. Prin urmare, rata declarării sale este mai mică. De asemenea, se pare că ratele de declarare ale participanților de sex masculin sunt mai mici decât rata de declarare a participanților de sex feminin. Acest rezultat nu depinde de tratament. În fiecare tratament bărbații par să se conformeze la rate mai mici decât femeile. Experimentele de laborator anterioare au arătat că bărbații tind să se comporte mai puțin prosocial (Espinosa și Kovanik, 201512). Cu toate acestea, având în vedere eșantionul mic din experimentele noastre, rezultatele analizelor la nivel individual trebuie interpretate cu un anumit grad de prudență.

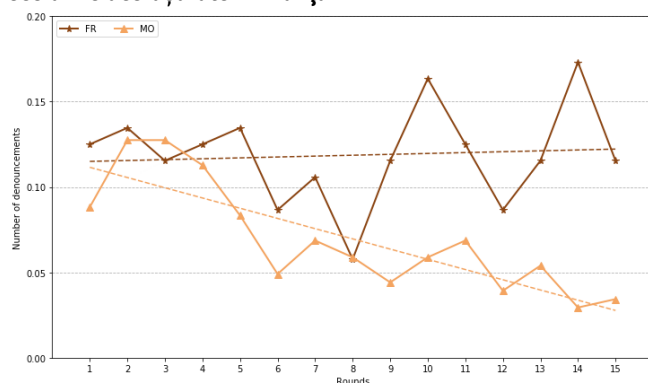
Impactul denunțării asupra conformării fiscale

Efectul denunțării în cele două țări pare a fi similar: testul sumei de ranguri Mann-Whitney generează o valoare p de 0,488, ceea ce indică faptul că ratele medii de conformare fiscală din cele două țări în cazul denunțării sunt similare. Totuși, este important de menționat că efectul denunțării trebuie comparat cu tratamentul de „Observare socială”. Într-adevăr, denunțarea poate funcționa doar într-o societate în care cetățenii au informații sociale despre ratele de declarare ale altora (adică, pentru a putea raporta despre alții, trebuie să avem informații despre comportamentul celorlalți membri din comunitate). Întrebarea este atunci dacă doar observarea socială produce rate de conformare fiscală similare în comparație cu observarea socială plus denunțarea. Când le comparăm pe cele două, datele din experimentele noastre indică faptul că denunțarea are un efect pozitiv și semnificativ asupra conformării fiscale în Moldova și în Franța. Aceste rezultate sunt confirmate prin analize statistice. În Moldova, diferența dintre tratamentul „Denunțare”, pe de o parte, și „Observare socială”, pe de altă parte, este semnificativă statistic, cu o valoare p egală cu 0,000 (testul sumei de ranguri Mann-Whitney). Diferența dintre aceste două tratamente este semnificativă și în Franța (valoarea p este egală cu 0,010). Prin urmare, dacă cetățenii au acces la informare socială despre evaziunea fiscală în comunitate, autoritățile publice pot crește semnificativ conformarea fiscală prin introducerea unui program de denunțare.

Pentru a studia în continuare diferențele privind modul de funcționare a denunțării în cele două țări, este util să analizăm numărul denunțurilor. Denunțarea este costisitoare și necesită ca o persoană să aloce timp și resurse valoroase pentru a colecta informații despre altcineva și a colabora cu autoritățile publice. Aceste resurse ar putea fi cheltuite în moduri alternative și mai productive. Este interesant să observăm că, deși numărul denunțurilor este similar în cele două țări în primele runde ale experimentului, în Moldova există mai puține denunțuri de-a lungul timpului, ajungând aproape la zero în runda finală, ceea ce nu este cazul în Franța, unde acest număr crește odată cu repetarea jocului. Acest lucru înseamnă că costul social al denunțării este mai mare în Franța decât în Moldova. Se pare că simpla amenințare de denunțare în Moldova are un efect descurajator puternic. Denunțarea este costisitoare și pentru autoritățile publice, deoarece există costuri administrative asociate cu înființarea și derularea unui program de denunțare. Experimentul sugerează că aceste costuri ar fi mai reduse în Moldova (decât în grupul nostru de comparație, Franța), deoarece oamenii apelează rar la denunțare în timp.

¹² Espinosa, M-P. și Kovarik, J. (2015). Prosocial behavior and gender [Comportamentul prosocial și genul]. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 9(88).

Figura 6. Numărul mediu de denunțări pe axa verticală. Numărul de runde pe axa orizontală. Linia portocalie corespunde observațiilor din Moldova, iar linia maro corespunde observațiilor din sesiunile desfășurate în Franța.

Sancțiuni mai severe sau o probabilitate de detectare mai mare: ce este mai eficient în combaterea evaziunii fiscale?

Rezultatele denunțării pot fi interpretate ca indicând faptul că creșterea probabilității de detectare ar putea fi un mod eficient de reducere a evaziunii fiscale. Cu toate acestea, al doilea set de experimente arată că, atunci când probabilitatea de auditare este modificată exogen (adică, de către experimentator), ratele evaziunii fiscale sunt mai mari decât atunci când aceeași variabilă este afectată de oamenii înșiși, ca în tratamentul „Denunțare” (deși diferența nu este semnificativă statistic). În Figura 7 și Figura 8 de mai jos se indică evoluția ratelor de declarare în starea de control „Referință”, unde probabilitatea de detectare este de 20% (iar sancțiunea este de 50% din impozitele datorate), în tratamentul „Detectare”, unde probabilitatea de detectare crește la 40% (dar sancțiunea este de 25% din impozitele datorate) și în tratamentul „Sancțiune”, unde probabilitatea de detectare este de 10% (iar sancțiunea este stabilită la 100% din impozitele datorate).

Figura 7. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Moldova. Datele provin din tratamentele „Referință”, „Detectare” și „Sancțiune”

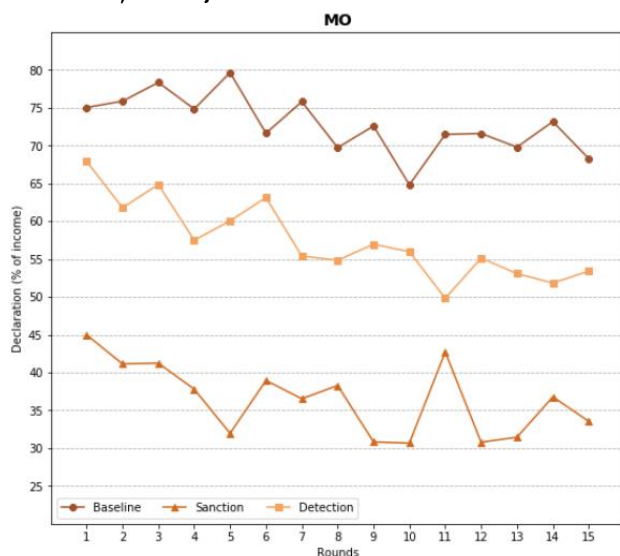
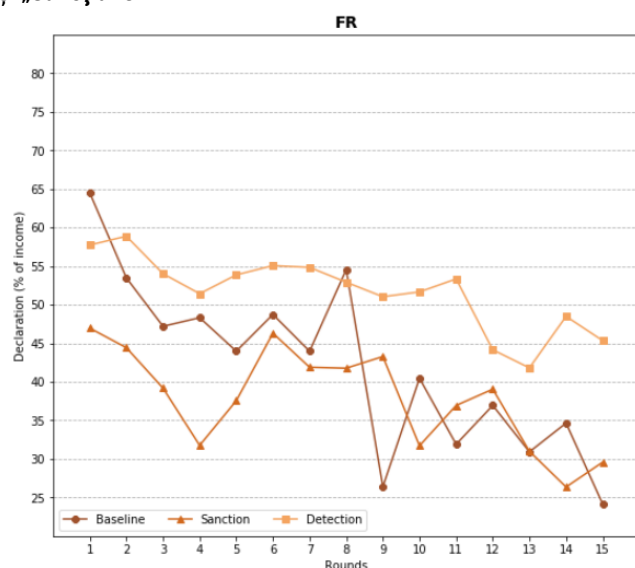

Figura 8. Evoluția ratelor de conformare fiscală (% din venitul declarat) în cele 15 runde ale jocului de evaziune fiscală din Franța. Datele provin din tratamentele „Referință”, „Detectare” și „Sanctiune”

Din Figura 8 este clar că există doar mici diferențe în ceea ce privește ratele de conformare fiscală între cele trei tratamente din Franța. Diferența în rata medie de declarare dintre tratamentul „Referință” și tratamentul „Detectare” este semnificativă, la 10%. Adică ratele medii de declarare sunt mai mari în tratamentul „Detectare” decât în „Referință”. Cu toate acestea, efectul este redus. În Moldova, testul non-parametric indică faptul că diferența dintre starea noastră de control („Referință”) și celelalte două tratamente este semnificativă statistic și merge într-o direcție diferită față de diferența observată în Franța. De fapt, conformarea fiscală este întotdeauna mai mare în „Referință” decât în celelalte două tratamente. Așa cum am arătat mai sus, ratele de declarare din „Referință” sunt relativ mari, iar în celelalte două tratamente nu obțin aceleași rezultate. Rezultatele din tratamentul „Referință” implică faptul că trebuie să existe o șansă rezonabilă ca un evazionist să fie detectat (o șansă de 1 din 5 este suficientă pentru a reaminti oamenilor că evaziunea fiscală nu rămâne nepedepsită) și nivelul sancțiunii în caz de detectare trebuie stabilit astfel încât să nu fie privit ca nedrept (ceea ce s-ar fi putut întâmpla în tratamentul „Sanctiune”, în care sancțiunea este 100% din impozitele cuvenite și în care observăm cele mai mici rate de declarare – este totuși greu de spus dacă sancțiunea a fost considerată nedreaptă sau declarările fiscale sunt puține din cauza probabilității scăzute de detectare).

Tabelul 3. Comparatii non-parametrice (testul sumei de ranguri Mann-Whitney) între tratamente în fiecare țară

	Tratament		Tratament	Valoarea p
Franța	Referință	versus	Sanctiune	0,255
Franța	Referință	versus	Detectare	0,059
Franța	Detectare	versus	Sanctiune	0,057
Moldova	Referință	versus	Sanctiune	0,000
Moldova	Referință	versus	Detectare	0,006
Moldova	Detectare	versus	Sanctiune	0,000

Concluzii și recomandări esențiale

Am folosit jocurile economice în condiții de laborator controlate pentru a izola efectul mai multor factori asupra conformării fiscale: (i) moralul fiscal, (ii) denunțarea, (iii) probabilitatea de auditare, și (iv) severitatea sancțiunii în cazul evaziunii fiscale nedetectate. Primul rezultat evident din experimentele efectuate în Moldova și în Franța este că moralul fiscal pare să fie mai ridicat în Moldova. Acest rezultat este surprinzător, având în vedere că dimensiunea economiei subterane este mai mare în Moldova decât în Franța. Cu toate acestea, este important de reținut că economia subterană este afectată de moralul fiscal, dar și de calitatea instituțiilor. În aceste experimente am controlat calitatea instituțiilor. Experimentatorul a jucat rolul autorității centrale. După cum s-a menționat mai sus, experimentatorul este privit în general ca o autoritate legitimă în acest tip de experimente. Prin urmare, dacă ar fi să schimbăm calitatea instituțiilor, rezultatele pot fi complet diferite. Este important de reținut deci faptul că moralul fiscal este relativ ridicat în Moldova pentru o anumită calitate a instituțiilor.

Rezultatele obținute din experimentele economice asupra evaziunii fiscale, efectuate în Moldova și în Franța, clarifică politicile care ar putea reduce comportamentele necinstite în rândul populației. În primul rând, constatările privind nivelul moralului fiscal în Moldova sugerează că, având setul potrivit de instituții, oamenii din Moldova sunt dispuși să respecte legislația fiscală la niveluri cvasi-optime. În mod ideal și pe termen lung, autoritățile publice ar trebui să se axeze pe îmbunătățirea calității instituțiilor oficiale – de exemplu, o transparență sporită în alocarea resurselor publice, un proces de decizie colectiv care ține cont de preferințele cetățenilor și reducerea corupției în rândul funcționarilor publici. Însă pe termen scurt, autoritățile publice ar putea, de asemenea, să comunice mai bine despre proiectele publice importante finanțate din impozitele publice. Informarea publică relevantă cu privire la bunurile publice poate modifica preferințele și convingerile oamenilor cu privire la reprobabilitatea morală a evaziunii fiscale.

Pe lângă moralul fiscal și calitatea instituțiilor, rezultatele acestor experimente economice demonstrează importanța informării sociale. Datele arată clar că deciziile de conformare fiscală ale oamenilor sunt corelate cu deciziile celorlalți membri ai grupului. O constatare importantă este că participanții din Moldova sunt deosebit de sensibili la informațiile sociale negative. Într-adevăr, observarea unor evaziuni fiscale reduce semnificativ ratele de conformare fiscală.

Oamenii tind să copieze un comportament pozitiv și negativ, ceea ce înseamnă că există o corelație puternică între rata de declarare a unei persoane și rata medie de declarare a celorlalți din grupul respectiv. Mai important, comportamentul negativ este mai contagios decât comportamentul pozitiv: este suficient ca un grup să observe o evaziune fiscală (chiar și la niveluri scăzute) pentru ca membrii grupului să adopte activ un comportament necinstit (ceea ce duce la o cascadă de comportamente necinstite). Există multe situații în viața reală în care oamenii fac schimb de diverse informații, inclusiv informații despre cazuri în care cineva din rețeaua unei persoane a adoptat o formă de comportament antisocial (evaziune fiscală, mituirea unui funcționar public). Rareori asistăm la situații în care cineva prezintă cu mândrie modul în care a respectat pe deplin legislația fiscală (sau o altă formă de regulă formală). Autoritățile publice trebuie să implementeze politici orientate spre actualizarea convingerilor cetățenilor cu privire la prevalența evaziunii fiscale în comunitatea lor. De exemplu, mesajele de informare socială similare cu cele utilizate de Hallsworth și colab. (2017) pot fi un mod rentabil de a influența convingeri și comportamente¹³.

Când cetățenii își pot observa reciproc comportamentul social pozitiv și negativ, denunțarea poate contribui la reducerea frecvenței comportamentului necinstit. Într-adevăr, mesajele de informare socială pot fi completate cu un program de denunțare. Dacă într-o comunitate ajung informații negative și membrii acesteia îi pot denunța autorităților

¹³ Hallsworth și colab.¹³ (2017) au folosit trei mesaje de informare socială într-un experiment pe teren efectuat în Marea Britanie. Mesajele sunt: (i) „Nouă din zece persoane își plătesc impozitul la timp”, (ii) „Nouă din zece persoane din Marea Britanie își plătesc impozitul la timp”, (iii) „Nouă din zece persoane din Marea Britanie își achită impozitul la timp, în prezent sunteți în minoritatea foarte mică de oameni care nu ne-au plătit încă”. Aceste mesaje, în special ultimul, au avut un efect pozitiv semnificativ asupra conformării fiscale.

fiscale pe cei care nu își declară toate veniturile, s-ar putea reduce drastic frecvența evaziunii fiscale. Beneficiile potențiale ale introducerii unui program de denunțare trebuie să fie ponderate cu costurile marginale ale funcționării unui astfel de program (ar trebui să fie alocate resurse publice preluării apelurilor de la denunțatori și investigării rapoartelor denunțătorilor). Cu toate acestea, experimentele economice efectuate în Moldova arată că simpla amenințare de denunțare poate acționa ca un stimulent puternic pentru evitarea evaziunii fiscale. De fapt, experimentele efectuate în Moldova arată că participanții sunt foarte sensibili la auditare, într-un mediu în care alții pot denunța. Prin urmare, deși introducerea unui program de denunțare ar necesita investiții publice inițiale pentru a asigura funcționarea sa corectă, datele sugerează că programul poate funcționa ca o simplă amenințare pe termen lung și ar necesita mai puține resurse publice.

Spre deosebire de ceea ce ar prevedea teoria economică, conformarea fiscală nu poate fi obținută printr-o creștere drastică a sancțiunilor, menținând probabilitatea de detectare la niveluri foarte scăzute. Prin urmare, este important ca contribuabilii să știe că există șanse rezonabile ca declarațiile lor fiscale să fie auditate. În mod similar, creșterea probabilității de detectare de la 20% la 40%, reducând simultan sancțiunea de la 50% din impozitele datorate la 25%, nu este o politică eficientă pentru reducerea evaziunii fiscale.

Datele experimentale indică faptul că politica optimă în privința detectării și sancțiunii este atunci când autoritățile publice pun în aplicare o combinație echilibrată de probabilitate a detectării și mărime a sancțiunii. Prin urmare, cele două sunt mai degrabă completări decât înlocuitori. Motivația principală din spatele manipulării experimentale a probabilității de detectare a fost testarea predicției economice standard conform căreia autoritățile fiscale pot cheltui mai puține resurse pentru monitorizare, având sancțiuni foarte mari. Cazul extrem este atunci când probabilitatea de detectare este aproape de zero – și astfel puține resurse sunt alocate monitorizării – în timp ce sancțiunea este extrem de mare. Datele din experimentele noastre arată clar că autoritățile publice trebuie să asigure o probabilitate de detectare rezonabilă, însoțită de o sancțiune rezonabil de mare. Este important însă să rețineți că sancțiunile prea mari pot eșua, deoarece oamenii le pot considera ca fiind nedrepte.